

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА ПРИРОДНИХ НАУКА, 19, 2011.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССТВ
ГЛАСНИК ОДДЕЛЕНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК, 19, 2011

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE SECTION OF NATURAL SCIENCES, 19, 2011.

UDK 159.964.2-053.2

*Vera Đurišić**

NAGON SMRTI U DJELU MELANIJE KLAJN

Zbog arhaičnosti fenomena o kojima ću vam govoriti, imam potrebu da se, za uvod u moju temu, na kratko vratim u arhajska prošlost ljudske civilizacije, na Ep o Gilgamešu, koji se suočava s bolnom činjenicom smrtnosti, konačnosti života, a žudi besmrtnost.

Ep o Gilgamešu je najstariji sačuvani ep čovječanstva. Stvoren je, ili makar zabilježen, u najstarijoj, sumerskoj civilizaciji. Sam Ep možemo razumjeti kao *metaforu ovladavanja strepnjom na smrt*, metaforu procesa i mehanizama unutar konfrontacije sa stvarnošću smrti. U ovom smislu, Gilgameš može biti i jeste – bilo koji čovjek, dakle – univrzalni čovjek kome je imanentna strepnja na smrt i mehanizmi o kojima ću govoriti povodom djela Melanije Klajn.

Ljudska potreba za ovladavanjem strepnjom na smrt i destrukcijom, potreba za reparacijom, za kompenzacijom i natkompenzacijom – pozadina je vitaliteta ovoga epa, njegove moći preživljavanja. Za ovu priliku i ovaj današnji kontekst više naglašavam činjenicu da je ovaj ep najstariji sačuvani ep, nego mogućnost da je među prvima stvoren, što je naravno, iz istih razloga, i razumljivo i vjerovatno. Vitalnost ovoga epa mjera je vitalnosti njegove teme, ma kako ona bolna i traumatična bila, odnosno upravo stoga što je baš toliko i bolna i uznemirujuća. Moć preživljavanja Epa o Gilgamešu je metafora moći preživljavanja, upravo zato što je sam ep priča o bazičnoj, egzistencijalnoj ljudskoj potrebi da se, u ime svoje bespomoćnosti, malenkosti, ograničenosti – ovlada silama smrti i

* Klinički centar Crne Gore

destrukcije – samim tim i silama zaborava. Jer šta je zaborav do ekvivalent smrti (o zaboravu kao ekvivalentu smrti inače godinama pišem.) Posebno naglašavam da ovo ovladavanje strepnjom razumijem ne samo na nivou odnosa sa stvarnošću već i u drugoj ravni, za mene danas prevažno bitnoj – intrapsihičkoj, zapravo metapsihološkoj ravni.

Ljudski intrapsihički, unutrašnji prostor, determinisan je dvjema bazičnim energijama – silama života, libidinalnim nagonom, erosom, i silama smrti, nagonom smrti, tanatosom. Evo nas, povodom Gilgameša, u društvu oba nagona, u njihovom vrtoglavom dvojstvu. Ovo vrtoglavo dvojstvo nagonškoga inspiriše me na jednu kratku digresiju koja, za ovaj naš uvod, otvara jedan novi, onaj bitni, kliničarski sloj. Posjetioci moje ordinacije su ljudi koji ovo dvojstvo, iz veoma različitih razloga, proživljavaju pretjerano suprotstavljeno, ili prekonkretno, i često bez dovoljno dobrih mehanizama posredovanja i integracije, a zbog „vrtoglavosti” ovog nagonškog dvojstva nekad u ordinaciju dolaze sa vrtoglavicom kao simptomom. Melanija Klajn bi rekla, kao što ćemo to docnije vidjeti, da tu postoji problem balansa dobre i loše dojke u njima, naravno zbog dominacije smrti.

Evo kratkog izvoda iz biografije Melanije Klajn. Rođena je u Beču, u jevrejskoj porodici poljskog porijekla 1882. g. Umrula je u Londonu 1960. godine, u 78. godini života. U Beču, u mladosti, nije upoznala Frojda. 1917. g., u Budimpešti, kao razvedena, s troje djece, u 35. g., počinje analizu kod Ferencija (U Budimpešti je 1918. g. izbila revolucija, u kojoj je Ferenci bio istaknuta ličnost. Možda je kuriozitet spomenuti da je nekoliko sedmica prije revolucije Frojd tamo održao predavanje o društvenim obavezama analize). 1921. g. seli se u Berlin, u kome vlada eksplozivna i buntovna kulturna i politička atmosfera. Što se samih analitičara tiče, geografska odvojenost od Frojda dozvolila je teorijske „jeresi” – u Beču ih je pritiskivao džin. Melanija Klajn, Franc Aleksander i Karen Hornaj bili su „Berlinski buntovnici”. 1924. g. Ona tamo opet ulazi u analizu, sada kod Abrahama. On ohrabruje njenu terapiju igrom. Abraham umire godinu dana kasnije. 1926. godine seli se u London, gdje provodi ostatak života i daje pečat britanskoj analitičkoj školi.

Lični život MK krajnje je obilježen brojnim smrtima bližnjih i bliških, brojnim razočarenjima, gubicima, separacijama, što je svakako nju kao terapeuta i senzibilisalo i predodredilo da osvijetli i razumije tanatične nagonске težnje i mehanizme. Ova delikatna tema njenog ličnog procesa zaslužuje posebno istraživanje.

Do smrti se intimno osjećala Frojddovim učenikom, doduše najvećim, a u poznim je godinama imala najviše otkrića. Melcer je lucidno razmatrao nedostatak njenog zanimanja za filozofiju nauke. Tek sedamdesetih godina dvadesetog vijeka, po objavljivanju Bionovih djela, stvoren je adekvatan teorijski sistem nazvan po njoj klajnijanska škola.

Britanska klajnijanska škola imala je svoje jezgro na Tavistok klinici u Londonu. Njeni najjemenitiji analitičari su: Bion, Rivijerova, Hajmanova, Rozenfeldova, Isakova i Hana Sigal.

Tri su bitna perioda njenog rada.

1) 1919-1934. g. Ovaj period karakterišu *otkrića unutrašnjeg svijeta*: nagona smrti, objektivnih odnosa (otkriće parcijalnih objekata – dobre i loše dojke), tjeskobe, fantazama, mehanizama odbrane (otkriće splittinga i projektivne identifikacije). Bavi se analizom male djece. Otkriva terapiju igrom. 1932. g. izlazi knjiga „Psihoanaliza djece”.

2) 1935-1956. Otkriće i istraživanje *afektivnih pozicija*. Koherentnost njenog djela definiše činjenica da je ona razvojnu istoriju nagona smrti razumjela kao istoriju i evoluciju strepnje, tj. razvoj afektivnih pozicija, dvije osnovne: šizoparanoide i depresivne.

3) 1957-1960. Tri godine pred smrt objavljuje „Zavist i zahvalnost”.

Govoriti o nagonu smrti u njenom djelu nije lako jer mu nijedan tekst iz njenog opusa nije isključivo posvećen. Ipak, koncept nagona smrti je centralni koncept njenoga djela – „centar njene gravitacije, njegova referentna osa” kako kaže Pontalis, u knjizi „Poslije Frojda”: „kao Arijadna nit koja nas vodi kroz meandre ljudske duše, kako individualne, tako i kolektivne”.

Nagon smrti je ključ njene integralne teorije. Poslije Frojda, koji je otvorio mnoga pitanja ne riješivši ih, ostala su otvorena dva velika problema:

1) Takozvani *elementi psihotičnosti* u normalnoj ljudskoj psihologiji

2) *Psihički razvoj najranijeg djetinjstva*

Radikalizujući Frojddovu misao, ona je na ovim pitanjima utemeljila nove postavke. Knjigom „Psihoanaliza djece” (1932) otvorila je novo teorijsko polje, baš rješavajući ove dvije nepoznanice.

Baveći se psihoanalizom male djece, Klajnova je dala kliničke dokaze za posljednju Frojddovu teoriju nagona. Cjelokupni dinamizam duševnih procesa temelji se na radu nagona života i nagona smrti, njihovom međusobnom djelovanju i borbi. „Ono, to jest Id, se može izjednačiti sa

nagonima života i smrti.” Oni djeluju od samog rođenja, odbijaju se i privlače, kako unutar organizma tako usmjereni na spoljnji objekat.

„Učenje o nagonima je, takoreći, naša mitologija”, pisao je Frojd, „nagoni su mitska bića, veličanstveni u svojoj neodređenosti”. Pulzija smrti, kao kategorija, može imponovati kao koncept – apstrakcija. Već je Frojd u „S onu stranu principa zadovoljstva” napravio distinkciju između nagonskih motiva i pulzija. Nagonski *motivi*, tj. pokretači, su entiteti koji se mogu klinički posmatrati, a *pulzijama* naziva izvorne sile koje rađaju nagonske motive. Ono što mi zapravo posmatramo to su: derivati nagona, to jest njihovi izrazi, i nagonski učinci.

Derivati nagona su njihovi izrazi u: mržnji, destruktivnosti, negativnim tendencijama.

Nagonski *učinci* su u sukobima, tjeskobama, osujećenjima, djelima.

Razumijevanje nagonskog neizbježno podrazumijeva razumijevanje svih daljih mentalnih karika koje u mentalizacijskom nizu iz njih proizilaze. To su: afekti, fantazmi, misli, riječi. To su svakako i druge dvije instance intrapsihičke topike sem Ida, tj. ego i superego i njihovi međusobni odnosi; predstave selfa i predstave objekata; mehanizmi odbrane; afektivne pozicije. To se sve moglo razumjeti samo kroz dugo psihoanalitičko iskustvo sa veoma malom djecom (1917-1940).

Nagon smrti je pozadina svakog auto i heteroagresivnog i destruktivnog ponašanja. Kad MK o nagonu smrti govori iz metapsihološkog ugla, dakle, *kao pozadini* agresivnih i destruktivnih manifestacija, kada ga suprotstavlja nagonu života, tada koristi engleski termin instinkt. Kada govori o *konkretnim manifestacijama* nagona smrti, onda upotrebljava riječi: drive – impulse – urge, što bismo na crnogorski mogli prevesti kao težnja, poriv. Za nju je dualitet nagonskoga zapravo *dihotomija inherentna* cjelokupnom ljudskom *razvoju* koji funkcioniše unutar *suprotnosti u paru*: nagon smrti – nagon života; ljubav-mržnja; zavist-zahvalnost; dobar-loš objekat, tj. dobra i loša dojka; destrukcija-reparacija; uživanje-bol; zadovoljstvo-nezadovoljstvo; zadovoljenje-nirvana; dobro-zlo.

Nagonska bipolarnost je *osnova psihičkog konflikta*. Jedan tako temeljan sukob može se riješiti samo kroz *progresivno integrisanje afektivnih pozicija*. Razvoj se odvija u formi *borbe*. Ako se ova borba završi *integracijom*, onda je to ono što u tekstu Oresti Klajnova naziva mir i pomirenje.

Za Frojda su nagoni života i smrti uvijek manje-više *fuzionisani*, i čine jedan gotovo nerazdvojiv par. U slučaju borbe dva nagona unutar organizma, Frojd tada vidi defleksiju put spolja, kao ishodište mehanizma

projekcije. Kada nagon smrti djeluje unutar organizma, on je tada za Frojda „uglavnom nijem”. Ali za Klajnovu nije tako. Rad nagona smrti možemo pratiti od autodestruktivnog ponašanja, preko sitnih grešaka koje ljudi očigledno čine protiv vlastitog interesa, preko najrazličitijih psihosomatskih bolesti do ozbiljnih šteta – kakva je sklonost povređivanju, do pravog mazohizma, do suicida. Njenim radom na psihoanalizi djece, *ciljevi destruktivnosti pregenitalnih stadijuma razvoja* ulaze u prvi plan. Do tada je pažnju psihoanalitičara prevashodno privlačio *libidinalni aspekt razvojnog procesa*. Frojd je, još od „Tri eseja o seksualnosti”, 1905. g., suštinski usmjeren na razvoj libida. Derivati nagona života trasiraće tri glavna puta: oralni, analni i genitalni. Kroz *prevlast odgovora tih erogernih zona* odigravaće se nagonsko rasterećenje, kroz princip zadovoljstva.

Ali, šta je sa derivatima smrti u ranom razvoju?

Kad je objavio svoj koncept o nagonu smrti u „S onu stranu principa zadovoljstva”, Frojd je 1920. g. imao, riječima i brojem, samo tri sljedbenika među analitičarima. Bili su to: Ferenci, Federn i Aleksander. Ferenci je bio njen prvi analitičar, upravo u to, za nju svakako presudno vrijeme. Ona 1921. g. odlazi u Berlin, gdje od 1924. do njegove smrti, godinu dana kasnije, biva u analizi kod Abrahama.

Prije Melanije Klajn, prvi je Karl Abraham, njen drugi analitičar, sistematski izučavao ulogu destruktivnih nagona, što ona naglašava, u predgovoru svojoj drugoj velikoj knjizi „Zavist i zahvalnost”, skoro tri decenije kasnije. Dakle, 1924. godine Abraham objavljuje „Kratku povijest libidinalnog razvoja u svjetlu duševnih poremećaja”. Ne spominje Frojdovu posljednju teoriju o Tanatosu, iako objavljenu četiri godine ranije, a danas se smatra da je najvjerovatnije nije ni pročitao. Naredne godine umire i ne stiže da eksplicitno poveže svoja otkrića. Ono što je Abraham pokazao, to je *da poput libidinalnih, i destruktivni nagoni također imaju svoju istoriju*. Ova se istorija može pratiti kroz sukcesivne promjene njegovih ciljeva. Već je Frojd govorio o *prvom cilju destruktivnosti*, povezujući ga sa *kanibalizmom*. Abraham je oralni stadijum podijelio na dva: stadijum *sisanja* i stadijum *griženja*. Naglasio je snagu i prevlast destruktivnog nagona na početku denticije, oko šestog mjeseca, ali *okrutnost isanja* kao prvog stadijuma uočila je i elaborirala tek Klajnova i naziva je *vampirskom*.

Za Melaniju Klajn *cilj destruktivnosti stadijuma isanja* jeste da *dojku: isisa do smrti* – da je *isuši, isprazni* – *totalno iscrpi*.

Tokom naredne faze razvoja, *stadijuma griženja* – libidinalno zadovoljstvo bebe na dojci praćeno je destruktivnim nagonom za *proždiranjem i gutanjem*.

Ne mogu a da vas ne podsjetim kako je Frojd, o *zadovoljstvu na dojci*, u „Uvodu u psihoanalizu” pisao kao o „*prototipu svakog kasnijeg zadovoljstva*”.

Za MK ovo *oralno nagonско zajedništvo* (libidinalno i tanatično) obilježeno je *fantazmima sadističko-oralne prirode*. „Agresivnost čini dio najranijeg odnosa između dojke i djeteta.”

Naravno, *razvojem u osnovi dominiraju nagoni života* – bez ove dominacije, novorođenče ne bi moglo da napreduje.

Fantazam da isprazni dojku, bilo sisanjem bilo ujedanjem, uskoro će zamijeniti fantazam da se *prodre* u unutrašnjost dojke, odnosno majke; a zatim i fantazam da se *ukradu* sadržaji njenog tijela. Istovremeno, drugi fantazmi napada na dojku sastoje se u prodiranju vlastitih *ekskremenata* (dakle, *agresivno katektiranih djelova vlastitog tijela, odnosno tjelesnog sepstva*) u majčino tijelo.

Opisujući tjeskobe kojima su mala djeca pritisnuta, klajnijanka Edit Bergler je u svojoj knjizi „Bazična neuroza” opisala *sedam dječijih strahova*: smrt od gladi; biti progutan; biti otrovan; ugušen; isječen na komade-raskomadani; ispražnjen; biti kastriran. Ove su najranije tjeskobe izrazi nagona smrti kod male djece.

Dakle, beba doživljava da su različiti djelovi i različiti produkti njenoga tijela *rascijepljeni* i da su ubačeni-izbačeni (dakle, projektovani) u dojku: *napad na dojku- majku- rascijepljenim djelovima sepstva kao ubojitim ili otrovnim projektilima*, koji u majci ostaju. Upravo smo, kroz jedan konkretan odnos bebe na dojci i sa dojkom, dakle, kroz najraniji, oralni, objektni odnos, opisali *mehanizme splittinga, to jest rascjepa*, kao i mehanizme *projektivne identifikacije*, koje je Klajnova prva otkrila i opisala, a koji su, opet kako libidinalni tako i tanatički derivati. Ova dva mehanizma, uz introjkciju, tj. pounutrenje, introjektivnu identifikaciju, poništenje i idealizaciju, bazični su mehanizmi prve godine života, kako u ovladavanju tjeskobom tako u izgradnji ranog Ja s jedne strane, i ranih objektnih odnosa. Na mehanizmu projektiivne identifikacije zasniva se, što je takođe veoma važno, i proces razvoja saosjećanja, odnosno *empatiје*, kroz razvoj odnosa sa dojkom koja ga hrani i koju beba prazni i napada, odnosno s majkom koja s njom empatiše, nudeći joj holding, kao bazični ekvivalent majčinskog libida. Sve izvan dojke, u to rano oralno do-

ba, beba doživljava kao dio dojke same – oca, braću i sestre, druge osobe – njihove djelove kao dio sadržaja dojke. Svi djelovi djetetovog sepstva rascijepljeni i ubačeni u dojkicu – majku nastavljaju da postoje unutar dojke – majke, koja ih prima – napadnuta, a koju napadaju da bi ih primila. Ovo je početak *kontejniranja*, bazične majčinske funkcije, koja je pranakleus djetetovog Ja i instrument ovladavanja strepnjom. Opisao ga je Bion, legenda klajnijanske škole. Očigledno je da se Melanija Klajn nije složila sa Abrahamom o preambivalentnom stadijumu: ambivalencija radi od rođenja. Oralni sadizam počinje rođenjem i sisanjem, a pojava zuba je svakako moćan fiziološki stimulus za kanibalističke nagone i fantazme. Agresivnost je dio najranijeg odnosa sa dojkicom.

NEŠTO O PORIJEKLU NAGONA SMRTI

Nagon smrti je *urođen*. Svi se rađamo sa konstituciono predodređenim tanatičkim kapacitetom. U tom smislu tanatički kapacitet jeste jedan od parametara zdravlja; što nam je manji – to bolje po nas.

Druga karika u njegovom formiranju je *trauma rođenja* – pošto je rođenje svojevrsno iskustvo smrti. Rođenje je *prvo iskustvo smrti*, prvi susret sa smrću.

Treće, što suštinski, stvarnosno diktira dinamiku nagona smrti – to su *osujećenja potreba* (za grudima, majkom – glad i samoća). Osujećenje – dakle, stvarnost – aktivira mržnju, tj. derivate nagona smrti, uključuje ih i često pojačava. Osujećenje – nedostatak zadovoljenja i nelagodnost koja ga prati – pokreću strepnju, i za bebu su takođe ekvivalenti doživljaja smrti. Kapacitet za toleranciju osujećenja je jedan od esencijalnih parametara psihičkog zdravlja.

Traumatizam rođenja donijeće novorođenčetu doživljaj života ali će ga ono prvobitno imati kao doživljaj smrti. Dalji život provešćemo u pokušaju da sačuvamo jednu vrstu ravnoteže između elemenata naše ličnosti koji nose život i životnost i onih koji ga destruiraju. *Život*, to je: majčino mlijeko – njena toplina, ljubav, njene grudi. *Smrt*, to je odsustvo – samoća – glad – mržnja.

Novorođenče ne može da shvati da je napustilo *rajsko* stanje u kom je bilo prije rođenja. Prvih mjeseci pokušaće da nastavi život u fantazmima jedne magijske moći. Uostalom, život mu uglavnom daje za pravo – želje mu se ispunjavaju od strane majke. Ali, šta se dešava ako se one ne zadovolje?

Nastaje *rana* u njegovom narcizmu; osjećanje *zavisnosti*: plače – vrišti – postaje agresivan. Pred nelagodnošću teških osujećenja, beba *aktivira mržnju* – kao ljutnju koja je *izvor*: bolova, tjelesne napetosti, žarenja, zagrcavanja i zacjenjivanja. To su naši prvi doživljaji nečega što *liči na smrt*, a nakon proganjajuće strepnje nastale traumom rođenja. Ovaj doživljaj strepnje na smrt, dopušta da se spozna *ljubav* (u formi *želje*) i prepoznata *zavisnost* (u formi *potrebe*) a istovremeno je praćen *bolom* i porivom za *destrukcijom*, kako put spolja tako i put unutra. Od majčinih grudi, kao prvog objekta, očekuje se neograničeno zadovoljstvo, a osujećenja su neizbježna.

Djelovanjem nagona smrti u organizmu nastaje *prvobitna tjeskoba*. Ona se doživljava kao *strah od uništenja* i ima oblik *proganjanja*.

Bespomoćnost i zavisnost maloga djeteta dokaz su *da je strah od smrti dio njegovog iskustva* (Frojdov stav da strah od smrti ne postoji u nesvjesnom nije u skladu sa njegovim poznavanjem opasnosti koje proističu iz unutrašnjeg djelovanja tanatosa. On čak strah od smrti nekad interpretira kao kastracionu strepnju koja je, iz današnjeg ugla gledano, pozni derivat.).

1933. g. u djelu „Rani razvoj savjesti u djece” MK piše: „Opasnost od uništenja kojim prijeti agresivni nagon – rađa izraženu napetost u Ja, koja se doživljava kao tjeskoba, tako da je Ja u samom početku svoga života suočeno sa zadatkom da se uz pomoć libida suprotstavi nagonu smrti.”

Dakle, opet iskorak iz ortodoksne psihoanalize: *Ja počinje da djeluje odmah po rođenju!* Ego se razvija *iz Ida* i *pod uticajem Ida*, koji je temelj svih duševnih funkcija. Tokom života, ego zadire duboko u Id, i tako je stalno izložen uticaju nesvjesnih procesa. Formira se od materijala oba nagona principa i samim tim te nagona principe otjelotvoruje, to jest oni su *egu imanentni*, uz stalnu dinamiku i sukob, s tim da je Ja više u funkciji libida.

Zašto su, u prvim mjesecima života, sadistički impulsi tako dominantni i zastrašujući? Zato što je libido još nediferenciran, a ego i superego još nerazvijeni. Prevlast libida je uslov dalje duševne diferencijacije. „Stvaralaštvo potiče iz dobre dojke”, kako kaže MK, kao što se po Frojdu, princip vezivanja, kao princip libida, suprotstavlja opštem konzervatorskom svojstvu nagona. Osvjetljavajući ovako konkretne procese formiranja Ja iz Onog, opisujući prve mehanizme ranog Ja, MK je pružila izuzetno egzaktno i dragocjeno materijal za *Ego-psihološku* školu, bez obzira na to što se ona, s razlogom svrstava u psihoanalitičare Ida.

S druge strane, ona veoma jasno objašnjava recipročnost između zahtjeva realnosti i nagonskog života, tj. prvih nesvjesnih fantazama. U „Psihoanalizi djece” piše: „interakcijom mehanizama projekcije i introjekcije – *spoljni faktori* učestvuju kako u izgradnji Nad-ja tako i u sazrijevanju instinkata, objektnih odnosa, i tako usmjeravaju seksualni razvoj djeteta.” Ako ovo razumijemo *adekvatno*, onda se teško možemo složiti sa onima koji joj prebacuju da zapostavlja važnost patogene sredine, i uopšte spoljnje realnosti.

Ono što i ovom prilikom svakako moramo istaći jeste njen epohalni doprinos *razumijevanju dinamike nastajanja graničnih stanja i psihoza* kroz najegzaktnije razumijevanje najranijih i najarhaičnijih pregenitalnih i preverbalnih procesa, u kojima se tek diferenciraju self i objekt reprezentacije.

Tumačeći suštinu nagona smrti i njegovih derivata, ona je zapravo uvela *ново тумачenje strepnje*. Strepnja je uvijek učinak nagona smrti, i ima tri izvora: traumatu rođenja, osujećenje želja i zadovoljenja, i objekat, tj. vezivanje razorne težnje za njega. Danas, sto godina poslije Frojda, mi ne možemo razumjeti strepnju kroz njegove dvije teorije. *Strepnja je za MK učinak nagonskog*. MK je *razvojnu istoriju nagona smrti u „Zavist i zahvalnost” obradila kao istoriju strepnje, tj. kroz razvoj dvije osnovne afektivne pozicije – šizoparanoide i depresivne*.

Zašto baš afektivna pozicija? Zato što se ne radi striktno o razvojnoj fazi, već o konceptualizovanoj dinamici koja odslikava presjek stanja duše s početka života – *unutar specifičnog faznog sadejstva sve četiri odrednice* – pulzije, strepnje, njoj odgovarajuće odbrane, kao i relevantnih specifičnih objektnih odnosa. Afektivne pozicije još nijesu osjećanja u pravom smislu riječi, one su sirovi afektivni materijal, sirova prasu stanca za procese naknadnih strukturacija, tj. rane organizacije ega. Ova se sadejstva u afektivnim pozicijama često ispoljavaju tokom ranih godina djetinjstva. Takođe, istom logikom – *svaka naša mentalizacija u zreloom dobu uvijek ima ishodište u sirovom materijalu naše dvije osnovne afektivne pozicije*, koje se kao tip mentalnih formacija, formiraju još u prvoj polovini prve godine života.

Prve mjesece života karakteriše *šizoparanoide pozicija*:

- 1) Dominira nagon smrti, tj. destruktivne pulzije.
- 2) Strepnja je tipa strepnje na proganjanje i uništenje (kao najsiroviji učinak nagona smrti).
- 3) Objekat je parcijalan, tj. rascijepljen (na lošu i dobru dojkku).

4) Dominantne odbrane su najjarhajičnije moguće: splitting (rascjep) – i projektivna identifikacija, uz poništenje i idealizaciju.

Sredinom prve godine života, jačanjem i *diferencijacijom libida*, tj. jačanjem kapaciteta da se objekat doživi kao *cjelovit* – beba ulazi u tzv. *Depresivnu poziciju*. Bivši „dobar objekat” koji je zadovoljavao i „loša dojka” koja je osujećivala zapravo se sada doživljavaju kao jedna ista osoba – kao majka. Depresija je posljedica osjećanja da je raj ponovo izgubljen, da se ne živi samo na rascijepljenoj, dobroj, niti na idealizovanoj dojci. Strepnja je separaciona – objekat je cjelovit. Destruktivne pulzije i fantazmi upućeni dojci, napadi na dojku – dovode do osjećanja krivice. S druge strane, iz ovih osjećanja krivice kreću i reparatorna osjećanja prema dojci.

Po Melaniji Klajn, potištenost, tj. depresivnost, je *razvojna činjenica*, tj. *normalni propratni učinak razvojnih faza*. Tako je sa depresivnom pozicijom prve godine života, tako je i sa adolescentnom depresivnošću koju generišu brojni procesi odvajanja – individuacije.

Spajanjem rascijepljenih objekatskih predstava *nakon depresivne pozicije* (naravno, uz procese integracije self-reprezentacija i uz procese diferencijacije self i objekt reprezentacija – teku neophodni procesi *fuzije nagona*. No, to je već Ego-psihološki diskurs. Nekadašnji Frojdovi pridjedlozi o sublimaciji prethodili su teoriji *dvojnih nagona*. Tek će Hartman, otac Egopsihologije, razviti epohalne postavke *neutralizacije nagona*. Neutralizacija nagona počiva na dobro strukturiranom Egu koji, kroz svoje razvijene mehanizme, obezbjeđuje takvu mentalizaciju kojom nagonaska energija prelazi u nenagonsku, tj. nagon se neutrališe kvalitetnim egom. Tokom „pregovora” sa okolinom, *prenošenjem nagonске energije u ego*, formiraju se objektni odnosi.

A SAD, O ZAVISTI

Posljednju, treću fazu njenog rada, karakteriše bavljenje zavišću kao *esencijalnom tanatičkom silom*. Tri godine pred vlastitu smrt ona o nagonu smrti piše kao o zavisti kao njegovom derivatu.

Čijnenica je da je Frojd uveo kategoriju zavisti u psihoanalizu, ali isključivo kroz *teoriju o zavisti za penisom kod žena, definišući feminini identitet zavidnom težnjom za drugim*, tj. objektom. Današnjim bi se vokabularom to skiciralo ovako – *objektom do self-reprezentacije* – a to nas opet vraća na opservacije MK.

Etimološki korijen u latinskom jeziku je *Invidia* – *invideo*, što znači gledati nekoga poprijeko, zlobno, kivno. Tumač antropomorfne orijentacije rekao bi da zavist pati kad vidi da neko drugi ima ono što ona za sebe želi.

Po MK, zavist je najprimitivniji derivat nagona smrti. To je osjećaj srdžbe, ljutnje, što druga osoba posjeduje nešto poželjno, u tome uživa, pa to treba oduzeti, ili uništiti.

Ono što je za nju esencijalno jeste da je zavist upravljena ka *prvom, parcijalnom, i to dobrom objektu* – dojci – ka „dobroj” dojci.

Dojka je izvor života, hrane, topline, zadovoljstva, i zato je prototip majčine doberte, strpljenja, velikodušnosti, stvaralaštva, oslonac za nadu, povjerenje, vjeru u dobrotu.

O zavisti ona piše četvrt vijeka ranije, još u „Psihoanalizi djece” u „Ranim fazama edipalnog kompleksa”, „emocionalnom životu djeteta” – da uvijek potiče iz sadističkih izvora, kako ih ona tada naziva, bilo oralnih, uretralnih ili analnih; iz želje da orobi majku. Ono što je prije pisala o pohlepnom usisavanju dojke, nagovještavalo je postavku o *zavidnom oštećivanju objekta*. Dakle, zavist je jedna opasna razorna sila, prvobitno okrenuta protiv majke, zapravo protiv dobre dojke i njenih dobrih kvaliteta, a kasniji oblici odnose se na dojkicu koja u fantazmu bebe posjeduje očev penis i, s druge strane, u sebi sadrži djecu koju rađa i može ih hraniti.

Iskustvo sigurnosti i jedinstva s majkom intrauterusno teško se može nadoknaditi, pa svaki čovjek nosi u dubini duše vječnu čežnju za tim stanjem. Dijete nagonski popdrzumijeva da će dojka ukloniti pritiske nagona smrti i tjeskobu. Sukob ljubavi i mržnje generiše osjećaj da postoji dobra i loša dojka. Kod lišavanja, kad je dojka uskraćena, doživljava se kao loša – jer za sebe čuva mlijeko, ljubav i pažnju, škrtu, i zato beba osjeća zavist i mrzi je. S druge strane, beba zavist osjeća i prema velikodušnoj dojci koja pruža zadovoljenje, jer mu je ta osobina nedostižna. Još je Abraham, baveći se etiologijom manično-depresivnih psihoza, podvukao značaj ne samo prekomjernih osujećenja nego i prekomjernih ugađanja. Poznato je da je psihoanaliza definiše dovoljno dobru majku kao onu koja ima kapacitet za *optimalnu frustraciju*. Pretjerano brižna majka povećava tjeskobu, iako bebi pruža hranu čim zaplače. Izvjesne doze osujećenja pomažu prilagodljivost na spoljni svijet, tj. osjećaj za stvarnost, posebno kad poslije osujećenja dođe zadovoljenje. Beba tada ima osjećaj da je sposobna da se suoči sa svojom tjeskobom.

Povodom zavisti, moramo reći nešto i o *pohlepi, nezasioj i neobuzdanoj žudnji*. Ona premašuje *subjektive potrebe*, kao i ono što *objekat može i želi da da*.

Cilj zavisti je razorna projekcija. Cilj pohlepe je razorna introjeksija – potpuno isisavanje i proždiranje. Pohlepno pounutrenje remeti odnos prema dojci – time što je nadzire, iscrpljuje, ozljeđuje. Često se pohlepa kod ljudi ispoljava kompulsivnom potrebom za razumijevanjem i zahvalnošću, uz tjeskobu proganjanja, a davanje istovremeno doživljavaju kao gubitak – orobljavanje, osiromašenje.

Snažna zavist remeti uživanje i ugrožava osjećaj zahvalnosti. Kako definisati zahvalnost?

Kao derivat sposobnosti za ljubav, takođe konstitucijom determinisan. Zahvalnost je osnov izgradnje dobrog odnosa sa dobrom dojkom, tj. osnov svih kasnijih odnosa, osnov za razumijevanje dobrote prema drugima i u sebi. Zadovoljenje se doživljava kao dar koji se želi zadržati, jer se odvija pounutrenje „dobre dojke”. Djetetovu sreću dok sisa Frojd opisuje kao *osnovu za polno zadovoljenje* a MK kao *osnovu kasnije sreće*. Doživljaj zadovoljenja od objekta stvara osjećaj jedinstva s njim, a ovo osjećanje jedinstva je osnova međusobnog razumijevanja, povjerenja, sposobnosti reparacije, ali i sublimacije i velikodušnosti, pošto pounutrenjem dobrog objekta i njegovim usvajanjem možemo da dijelimo s drugima ono što dijelimo.

Rekla bih sada nešto o mehanizmima odbrane od zavisti. Ove su odbrane povezane sa odbranama od strepnje, proganjanja, potištenosti, razornosti, od smrti, i ispreplijetane su u svim fazama razvoja (od šizoparoidne i depresivne pozicije, preko genitalne i edipalne faze). Jaka zavist preplavljuje sve odnose sa objektima i *slabi odbrane*. Dominantne odbrane su: idealizacija, razaranje objekta kome se zavidi, cijepanje objekta na dobar i loš, pa ako ne uspije – konfuzija, zbrka u unutrašnjem prostoru, bježanje ili pribjegavanje drugim objektima, obezvredivanje objekta ili selfa, zatim pohlepno ili razarajuće pounutrenje dojke (u smislu – sposobnost pripada meni – nemam na čemu da zavidim), zatim obrtanje okolnosti – aktiviranjem zavisti kod drugih ili izbjegavanjem uspjeha i suparništva, prigušivanjem ljubavi, jačanjem mržnje, nezahvalnošću, tj. lažnim osjećanjem nezavisnosti, ali i jačanjem ljubavi, bilo kroz obnavljanje odnosa, bilo kroz altruizam, tj. pomoć objektu zavisti.

Zavist u transferu oživljava primarne zavisti. Npr. ako je tereapeutova interpretacija izazvala olakšanje i razvoj nade i povjerenje, nekad se

ona razorno kritikuje. Pošto zavidi terapeutu zbog njegovog uspjeha u radu – ne može ga, pošto mu je umanjio vrijednost, u dovoljnoj mjeri introjektovati kao dobar objekat, pa time ni prihvatiti njegove interpretacije. Pacijentova potreba da umanja vrijednost terapeuta izraz je zavisti iako je rad doživljen kao koristan. Slično je i sa sporim napredovanjem u terapiji – zavist ometa izgradnju dobrog objekta u prenosnoj situaciji. Smušenost u terapiji i konfuzija oko toga je li analitičar dovoljno dobra osoba može se pratiti sve do osjećanja zbunjenosti, što je jedna od posljedica najranijih poremećaja sa dojkom. Dakle, zavist i odbrane protiv nje imaju najveći značaj u negativnoj terapijskoj reakciji. Nekad neka aktualna zavist pokrene njene najranije izvore koji imaju veoma destruktivnu snagu. Terapija, naravno, može biti uspješna jedino kad se dobro prorade najdublji izvori zavisti.

OD OKRETANJA NAGONSKOM DO NAGONA SMRTI

Pošto je psihoanalizi kao razvojnoj metapsihologiji imanentna istoričnost, ukratko ću skicirati istorijski okvir današnje teme.

Početak dvadesetog vijeka nauka o ljudskoj duši se, zahvaljujući Frojdu, okreće nagonskom. Kako je, svakako, neuporedivo značaj pridavao libidu, Frojd je i mnogo prije teorijskog utemeljenja tanatosa, zapravo duboko zahvatio s onu stranu principa zadovoljstva. Moja je teza da se to već desilo s njegovom prvom teorijom, o etiologiji neuroza, teorijom zavodenja, koja prethodi teoriji intrapsihičkog konflikta. Empirijski, ova teorija je bila plod interperetacije analitičkog materijala, ali i Frojdovog iscrpnog uvida u brojne sudske, psihijatrijske i patoanatomske studije toga vremena, koje svjedoče o ne tako rijetkom seksualnom zlostavljanju, pa i incestu. Frojd nas, teorijom zavodenja, suštinski uvodi u jedan Weltanschauung u kome je tanatos, ništa manje nego eros, pokretačka sila etiologije neuroza. Ontički i metodološki, ova Frojdova teorija počiva na zavodenju kao seksualizovanom tanatičkom derivatu, tj. zavodenju kao kategoriji nasilja. Klajnijanka, Žan Rivijer, doduše sasvim drugim povodom, piše u „Istoriji psihoanaliza”: „Nisu samo neurotski simptomi kompromis između erosa i tanatosa. Cjelokupan psihiočki razvoj je kompromis u njihovoj interakciji”. Tanatički procesi nijesu ništa manje važni, naravno, opet implicitno, ni u „Tugovanju i melanholiji”, deceniju kasnije. Kakva to „sjenka pada na ego” u depresiji, ako ne tanatična?

Naravno da nije obična istorijska koincidencija činjenica da Frojdova teorija o erosu i tanatosu, ili, kako se to popularno kaže „otkriće nago-

na smrti”, objavljena u knjizi „S onu stranu principa zadovoljstva” (1920. g.), nastaje na tragu užasa Prvog svjetskog rata, koji on provodi u velikoj strepnji, kao otac kome su sinovi na frontu. Ovaj je rad svakako morao biti pod uticajem rada strepnje za sinove i dio elaboracije te strepnje, svakako i njena sublimacija. 1930. godine izlazi „Nelagodnost u kulturi”, 1932. godine MK izdaje „PA djece”, 1933. godine Hitler postaje kancelar Njemačke, 1938. g. Frojda minuti dijele od nacističke hajke, kada bježi iz svog Beča u egzil, već izmučen mnogo puta operisanim kancerom. Tokom Drugog svjetskog rata četiri od pet sestara stradale su u Aušvicu. MK cio Drugi svjetski rat provodi u permanentno bombardovanom Londonu, ne prestajući sa analitičkim radom.

Dvadeseti vijek, kao vijek dva velika svjetska rata i stalnih velikih planetarnih ratova, bacio je veliku sjenku na dotadašnje naučno poimanje temelja ljudskosti. Depresivna, tanatična sjenka pala je na samoposmatrajuće reprezentante naučnog promišljanja čovjekovog sepstva. Krhka kora onog dijela samoljublja koje je čovječanstvo dvadesetog vijeka izgrađivalo kroz akme nauke i umjetnosti, kroz realizovani kreativni i sublimatorski kapacitet, ovim je velikim nasiljem temeljno uzdrmana kroz svojevrsno samoosvješćenje i samospoznaju. Edip je, iako je znao da riješi sfinjnu zagonetku, i prije samoosljepljenja kroz život gledao ne vidjevši majku u ženi pored sebe.

Okretanje nagonskom kroz psihoanalizu i okretanje nagonu smrti unutar istorije psihoanalize, dio je i lukavstva istorije. Ovo lukavstvo istorije podrivalo je negaciju i potiskivanje tanatičkih nagonskih sila, onog lošeg i opasnog u čovjeku, kao i često idealizovane predstave o ljudskoj dobroti.

Sukob nagona života i smrti danas je neiscrpni rudnik istraživanja ljudskosti. A opet, ako još išta u psihoanalizi izaziva otpor, suprotstavljanje i strepnju, to je njena vjera u postojanje nagona smrti u dubini svakoga od nas. Često je lakše o smrti ćutati nego o njoj razmišljati. Ovo veliko poricanje, ovaj veliki otpor prema pominjanju nagona smrti, i danas je mjera za njegov značaj.

Kao što je Frojd teoriju o tanatosu uobličio poslije užasa Prvog svjetskog rata, kod nas ovu temu reaktuelizuju strahote nedavno završenih ratova i zločina u ex-Yugoslaviji, kao i strahote svakodnevnih drama tranzicijske postmoderne.

Literatura

- [1] Blanck, G. i R. (1985), *Egopsihologija, teorija i praksa*, Zagreb: Naprijed/bibl. Psiha.
- [2] Bleandonu, G. (1985), *L'école de Melanie Klein*, Paris: Le Centurion/Coll. Paidos.
- [3] Freud, E., and L. (1978), *Sigmund Freud, His Life in pictures and words*, New York – London: W. W. Norton&Company.
- [4] Jaccard, R. (1971), *La Pulsion de Mort ches Melanie Klein*, Paris: L' age d' homme/ Coll. Sphinx.
- [5] Jacoby, R. (1986), *Potiskivanje psihoanalize*, Beograd: Radionica SIC.
- [6] Klein, M. Et Heimann, P., et Isacs, S., et Riviere, J., (1976), *Developpements de la psychanalyse*, Paris: PUF.
- [7] Klein, M. (1959), *La Psychanalyse des enfants*, Paris: PUF/bibliotheque de psychanalyse et psychologie clinique.
- [8] Klajn, M. (1983), *Žavist i zahvalnost*, Zagreb: Naprijed/biblioteka Psiha.
- [9] Kochut, H. (1990), *Analiza sebstva*, Zagreb: Naprijed/bibl. Psiha.
- [10] Segal, H. (1983), *Introduction a l'oeuvre de Melanie Klein*, Paris: PUF.

